

Віталій Малик,
аспірант кафедри педагогіки ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ ЄЗУЇТСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

У даній статті висвітлено засади гуманістичних методів єзуїтської педагогіки. Розглянуто організацію та педагогічні особливості навчального процесу шкільної системи «Societatis Jesu» XVI–XVIII ст. Проаналізовано психолого-педагогічні методи системи освіти Товариства Ісуса.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичні засади, орден єзуїтів, виховання, система освіти, єзуїти-педагоги, духовні цінності, учні.

В данной статье освещены принципы гуманистических методов иезуитской педагогики. Рассмотрена организация и педагогические особенности учебного процесса школьной системы «Societatis Jesu» XVI–XVIII ст. Проанализированы психолого-педагогические методы системы образования Общества Иисуса.

Ключевые слова: гуманизм, гуманистические принципы, орден иезуитов, воспитания, система образования, иезуиты-педагоги, духовные ценности, ученики.

In this article it is shown on the principles of humanistic methods or Jesuit pedagogy. The organization and pedagogical features of the educational process of the school system «Societatis Jesu» XVI–XVIII centuries is considered. It is analyzed psychological and pedagogical methods of education of the Society of Jesus.

Key words: humanism, humanistic principles, the Jesuit order, education, education system, the Jesuits, teachers, spiritual values, students.

Сучасний період становлення громадянського суспільства передбачає докорінний перегляд пріоритетів та ціннісних поглядів особистості. Сьогодні, коли в Україні йдеться про реалізацію цінностей національної культури в системі освіти, особливої уваги, на наш погляд, можна надати гуманістичним основам виховання. Засади гуманізму можна знайти й у Святому Письмі. Першою основною заповіддю християнської моралі є любов до Бога і до людини: «люби Господа, Бога свого, усім серцем своїм і всією душею своєю, і всім своїм розумом, і з усієї сили своєї. А друга, подібна до першої: люби свого ближнього, як самого себе» (Мр. 33, 34).

Ідея всебічного і гармонійного виховання є одним із найбільш

значущих здобутків світової педагогічної думки. Біля її першоджерел стояли гуманісти доби європейського Відродження, які запропонували новий підхід до формування особистості. Сутність їхнього спрямування переконливо виражена в словах М. Монтеня: необхідно виховувати «...не саму душу і не саме тіло, а всю людину, не можна розмежовувати її навпіл» [2, с. 205].

Розквіт гуманізму пов'язують із подоланням релігійно-канонічних і тоталітарних систем Середньовіччя, коли відбувся незвичайний зліт людського духу (епоха Відродження).

Одним із найбільш яскравих представників гуманізму в тогочасній системі освіти був орден Єзуїтів.

Дослідженням в історичному аспекті діяльності ордену займалися Я. Бельський, А. Ільїн, Т. Гризенгер, Г. Бемер, І. Крип'якевич, К. Шмідт, Е. Цеклер та інші, приділяючи, однак менше уваги педагогічному напрямку як у навчальному, так і у виховному процесі Товариства Ісуса.

Мета написання статті – охарактеризувати гуманістичні цінності та методи роботи навчально-виховного процесу ордену Єзуїтів.

Розвиток прогресивних способів видання книг на українських теренах відбувався в рамках загальних тенденцій доби Відродження XV–XVI ст. і був пов'язаний з поширенням гуманізму. Пробуджені новими гуманістичними ідеями, національні інтелектуальні сили протистояли чужій релігії й державності. Зокрема, такий рух ширився у Польщі, під владою якої опинилася Україна після Люблінської унії (1569). Саме гуманістичний рух у другій половині XVI ст. порятував українську націю. Школа й друкарня стали головними засобами протидії чужоземному впливу на національну мову й культуру в той час, коли місцева шляхта польщилася, а молода козацька верства ще не мала сили очолити національний рух [3, с. 100].

Гуманізм розуміється як найвища якість сучасної людини, любов до оточуючих, високий рівень терпимості, толерантності, повага до особистості.

У педагогіці гуманістичні ідеї визначаються як система ціннісних орієнтацій, у центрі якої – визнання людини найвищою цінністю. Із точки зору сучасних теорій виховання, гуманізм – це сукупність ідей і цінностей, що утверджують універсальну значимість людського буття в цілому й окремої особистості зокрема [1, с. 194].

Societatis Jesu, на наш погляд, закладав гуманістичні засади у своїй професійній діяльності, використовуючи при цьому найяскравіші методи навчання і виховання. Орден, закладаючи духовно-моральні цінності, у своїх навчальних закладах готував необхідних суспільству високодостойних громадян держави, у якій вони проживали. Свідчить про це те, що єзуїтську освіту отримали видатні діячі України, такі як: Б. Хмельницький, П. Орлик, Ф. Прокопович, Л. Баранович, С. Полоцький та інші.

Хоча, за словами Івана Вишенського, із латинської школи виходили

«горді, величаві, пишні, надуті марнославолюбці, бундючні, велимовні, самохвальні, чванливі фарисеї, наклепники, неправдолюбці, правдоненависники, обмовці, усіх докірники, що себе вважають за ліпших».

Педагогічний напрям Товариства спирався на культ латинського слова, започаткований і засвоєний ранніми гуманістами в процесі *studia humanitatis*, який увів у навчальний обіг тексти античних авторів та розробив техніку їх детального аналізу й наслідування як стилістичного еталону – *imitatio antiquorum* (наслідування давніх). Паралельно учням єзуїтських колегіумів прищеплювався кодекс високих зразків християнської етики та доброчесної поведінки. У такий спосіб була остаточно унормована загальноєвропейська програма *pietas litterata*. А виховний ідеал *pietas litterata* (як-от: знання латини, діяльна побожність і вміння скрізь поводити себе належно), відповідно, мали плекати дібрані під кутом зору християнської етики (*editio purgata* чи *castigata*) тексти Цицерона, Вергілія, Горація, Овідія, Салюстія та інших авторів. Гаслом єзуїтської педагогіки служило: «Вчена і красномовна побожність» [7, с. 45].

Товариство Ісуса ставило собі за мету формувати всебічно розвинену особистість, її як моральну так і духовну сторони, яка буде підпорядкуватися папі Римському та добросовісно служити Богу. Методологічну основу виховної системи становили християнські духовні цінності. На нашу думку, орден єзуїтів, використовуючи гуманістичні методи, спирався на такі напрямки виховання: релігійне, моральне, фізичне, трудове, розумове, громадянське.

Релігійне виховання займало найвагоміше місце у єзуїтській системі освіти. Воно спиралося на усвідомлення релігії як науки в цілому та релігійних практик (коротка молитва до і після заняття, щоденна літургія, щомісячна сповідь), які були засобом її вираження. Уся атмосфера в школі мала бути цьому підпорядкована [4, с. 380].

Еталон любові до свого ближнього та взірець моралі, єзуїтські педагоги почерпнули з твору Цицерона «*De officiis*»: «*Non nobis solum nati sumus*» («Ми народжені не лише для себе») [11, с. 129]. Метою морального виховання було формування стійких моральних якостей, любові до ближнього, постійного самовдосконалення та служіння Богу. Однією з рис єзуїтського виховання вважалася чистота (*castitas*). Життя студентів було заповнене, тому вони не мали часу на пустушці. Багато слухачів мешкало при родинах. Єзуїти стежили за їх моральністю і в позанавчальний час [10, с. 389].

Societatis Jesu великої уваги надавав розвитку фізичної підготовки вихованців. Члени ордену вважали, що, піклуючись про своє здоров'я, вони догоджають, перш за все, самому Богові, а потім вже собі.

Для підготовки бойового духовенства особливу увагу приділяли гартуванню і духу, і тіла. Учні займалися гімнастикою, фехтуванням, їздою верхи, лицарськими забавами, організовувалися майданчики для

ігор. «Єзуїти перші зосередили увагу на гігієнічних умовах школи», завжди знаходили кошти для облаштування своїх навчальних закладів і організації відпочинку вихованців [6, с. 137].

Товариство Ісуса, формуючи розумове виховання, готувало достойних та висококваліфікованих випускників навчальних закладів ордену єзуїтів, розвиваючи мислення, досконале володіння класичними мовами, виробляючи навички ораторського мистецтва, формуючи світогляд, уміння застосовувати набуті знання на практиці та здатність до постійного самовдосконалення. А шляхами реалізації цього було цілеспрямоване, систематичне навчання учнів [5, с. 138].

На основі трудового виховання єзуїти-педагоги закладали у душі вихованців гуманні якості, що необхідні були для апостольської або суспільно-просвітницької діяльності. Воно проходило в щоденних домашніх турботах та роботі у шпиталях. Цей напрям виховання розвивав терпіння, покору й одну з найважливіших рис єзуїтів – послух. Догляд за немічними мав на меті утвердження у студентів навиків любові до ближнього через споглядання людських страждань. Тут варто зазначити, що коли в Європі бушувала чума і люди майже не покидали своїх домівок, єзуїти були чи не єдиними, хто опікувався хворими, навіть незважаючи на небезпеку зараження і смерть [2, с. 198].

Громадянське виховання проводилося в найширших межах у класах риторики, визначаючи теми уроків їх письмових творів, аналіз класичних авторів, організацію шкільних зборів і діалогів. Поточні справи держави знаходили також відображення в діяльності єзуїтського театру, який завжди висвітлював найбільш актуальні суспільні проблеми. Оскільки українські землі були підпорядковані Речі Посполитій, то природно, що в єзуїтських навчальних закладах, поширених на цій території, було, на жаль, відсутнє формування у вихованців української національної свідомості [5, с. 139].

Єзуїти як педагоги відрізнялися дуже високим рівнем вимогливості до знань своїх підопічних. Не можна навіть допустити думки про те, що всі юнаки, котрі навчалися в них, закінчували школу. Виключення хлопців з ордену було незначне. Саме Societatis Jesu закладали у вихованців досконале вміння ораторського мистецтва, навчаючи їх у класі риторики.

Виховання було невід'ємною частиною навчального процесу єзуїтів. Вони були прихильниками м'якого, гуманного ставлення до вихованців: «Головним стимулом навчання виступав принцип змагальності, широко практикований у найрізноманітніших формах» [9, с. 18].

Бажаючи визвати інтерес до навчання, підняти успішність у класі, єзуїти-педагоги використовували розроблену ними систему заохочень учнів, які відзначилися у навчанні.

Змагання використовувалося єзуїтами-педагогами для стимуляції пізнавальної і мислительної діяльності учнів на уроках, а також з метою підвищення відповідальності при виконанні ними домашніх завдань.

Організація змагання продумувалася ґрунтовно, скрупульозно. Проводилося воно наступним чином. На початку навчального року вчитель довільно ділив склад класу на дві команди і підібрав їм вправи підвищеної складності. Два учні, котрі виконали їх краще за всіх, призначалися керівниками кожної команди, або декуріонами. Їм обов'язково повинні були підкорятися всі учні класу. У процесі проведення уроків декуріони надавали допомогу вчителям: збирали для перевірки письмові роботи, опитували у хлопчиків своєї половини класу раніше вивчений матеріал, задане напам'ять. Іноді на допомогу декуріонам із числа найкращих учнів класу призначався великий декуріон. Помічниками декуріонів були двоє хлопців, які виконали завдання трохи гірше за них. У подальшому хлопчики і декуріони ставали командирами або консулами. До їхніх обов'язків входило стежити за порядком у класі і своєчасно повідомляти наставника про порушення в ньому. Хлопців, які допустили помилки, учитель за допомогою двох або трьох ченців-педагогів розставляв у пари. При цьому витримувалася найважливіша вимога: дібрати в пару однакових за успішністю учнів. Їх називали емулами (від латинського слова *aemulus* – змагальник, рівний, не поступливий). Із двох емулів консул відбирав до себе в команду одного. Так формувалися дві половини класу, які змагалися, приблизно рівні за своїми інтелектуальними можливостями. Кожна з них вибирала собі назву: римлян або карфагенян, греків або македонців [3, с. 31].

У єзуїтських навчальних закладах широко використовувалося шкільне самоврядування, яке отримало назву магістрат (*magistratus*). Воно організовувалося єзуїтськими педагогами.

Єзуїтська освіта мала багато позитивних рис, завдяки яким орденські школи ніколи не були порожніми. Навчання в школах Товариства притягувало до себе не тільки через привабливість їх системи освіти, але й тому, що католицизм був пануючою конфесією в Речі Посполитій. Тому в окремих випадках вони мали такий великий вплив учнів, що керівництву ордену доводилося вдаватися до спільного навчання дітей декількох класів. Ця обставина утруднювалася недостатньою кількістю педагогічних кадрів. До основних достоїнств єзуїтських шкіл відноситься проголошена «Статутом» безкоштовність навчання у них, що було нововведенням для того часу і стало можливим завдяки численним фундаціям магнатів, шляхти і заможних городян. Школи ордену також привертали їх увагу системою освіти, яка відповідала духу часу, відзначалася порядком, строгістю дисциплінарних правил, котрі застосовувалася як до учнів, так і до педагогічному персоналу [3, с. 32].

Відповідно до приписів керівництва ордену, головною рисою єзуїтського навчально-виховного процесу була м'якість і доброта педагогів, поєднана з визнанням авторитету дитини, проявом до неї великої поваги і визнанням її достоїнств. Покарання хлопчика чи юнака належало розглядати як виключну міру. Стосунки між учителем і учнем

зобов'язані будуватися тільки на любові і доброзичливості

Отже, вищезгаданий матеріал свідчить про те, що єзуїти були хорошими знавцями шкільної педагогіки та психології. У них існувала ґрунтовно розроблена система різних прийомів, застосування яких дозволяло учням проявити свої здібності в якості керівників дорученої вчителями будь-якої практичної справи. Незважаючи на складну структуру шкільної системи освіти та строгості викладачів, орден виховував сумлінне ставлення до навчання, і найголовніше – гуманне. Гуманізм був у студентів вагомим чинником єзуїтської системи освіти. Убачаючи у кожній людині образ Божий, єзуїтські учені-педагоги ставилися до кожного вихованця доброзичливо та з розумінням, хоча, водночас із строгістю та суворістю для блага самих учнів. Виховуючи добросовісних проповідників та великих ораторів, орден закладав у кожного студена високодуховні цінності та якості, використовуючи ефективні, на наш погляд, гуманістичні методи виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник для вузів / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 422 с.
2. Бемер Г. Иезуиты / Г. Бемер. – СПб. ; М. : Полигон, 1999. – 1248 с.
3. Блинова Т. Б. Иезуиты в Белоруссии (Их роль в организации образования и просвещения) / Т. Б. Блинова. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 425 с.
4. Монтень М. Опыты / М. Монтень : в 2-х т., 3 кн. – Т. 1. – Кн. 1 и 2. – М. : Рипол-классик, 1997. – 927 с.
5. Навольська Г. М. Педагогічна діяльність ордену єзуїтів в Україні XVII – перша половина XVIII ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Навольська Галина Іванівна. – Тернопіль, 2011. – 231 с.
6. Психология и педагогика : учебное пособие / под ред. А. А. Радугина. – М. : Центр, 1999. – 256 с.
7. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVIII ст. / Т. Шевченко. – Львів : Свічадо, 2005. – 340 с.
8. Шмидт К. История педагогика, изложенная во всемирном историческом развитии и в органической связи с культурной жизнью народов. Т. 4. Ч. 2 / К. Шмидт. ; [пер. Э. Циммермана]. – М. : Изд. К. Т. Солдатенкова, 1881. – 520 с.
9. Яковенко Н. Латинське шкільництво і «шкільний гуманізм» в Україні / Н. Яковенко // Київська старовина. 1997. – № 1/2. – С. 11–27.
10. Bednarski S. Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: studjum z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego / Bednarski S. – Kraków : Wydawnictwo księży jezuitów, 1933. – 538 s.
11. The Jesuit Ratio studiorum: 400th anniversary perspectives / [edited by Vincent J. Duminuco]. – New York : Fordham university press, 2000. – 307 p.